

Funkcje zasad współżycia społecznego w prawie cywilnym

Wprowadzenie

Wiele jest zagadnień prawnych zasługujących na uznanie ich za odpowiedni punkt wyjścia do naukowej refleksji o prawie cywilnym jako prawie prywatnym, o jego istocie, źródłach, metodzie i funkcjach w zakresie regulacji stosunków społecznych, a także o jego zasadach podstawowych, wreszcie o potrzebnych zmianach. Zagadnieniem takim jest z pewnością także klauzula generalna zasad współżycia społecznego¹, intensywnie i w określonych rolach występująca w polskim prawie cywilnym. W szerokiej perspektywie problematyka zasad współżycia społecznego wpisuje się w ciągle aktualną dyskusję nad zasadniczymi pytaniami determinującymi treść prawa cywilnego. Są to pytania o pojęcia etyczne oraz społeczno-gospodarcze, którymi posługiwał się prawodawca, ustanawiając normy cywilnoprawne, o to, na ile jednostkę należy ograniczać ze względu na dobro ogółu, a ogół ze względu na jednostkę, a także o rolę słuszności w kształtowaniu racjonalnego i sprawiedliwego ładu w stosunkach cywilnoprawnych².

Wskazane wyżej konteksty teoretycznych analiz określają przedmiot i cel badań, których efektem jest prezentowana monografia. Problemem podstawowym, wyznaczającym oś rozważań zawartych w książce, jest pytanie o związek klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego z ideą słuszności oraz o funkcje słuszności w prawie cywilnym. W tak wyznaczonym polu badawczym mieszczą się zagadnienia: systemu źródeł regulacji stosunków cywilnoprawnych (w szczególności problematyka relacji między prawem pozytywnym a zasadami podstawowymi, zwłaszcza zasadą słuszności i systemem uznanych w społeczeństwie reguł i ocen moralnych³), zestawu atrybutów regulacyjnych prawa cywilnego pozwalających charakteryzować tę gałąź prawa jako prawo prywatne, funkcji prawa cywilnego i jego poszczególnych zasadniczych instytucji, wreszcie szczegółowy kontekst uzasadnienia dla diskutowanych w doktrynie systemowych zmian prawa cywilnego.

---

¹ Pojęcie zasad współżycia społecznego doktryna od początku analizuje przez pryzmat kategorii klauzuli generalnej – zob. *A. Stelmachowski*, Klauzule generalne, cz. I, s. 7; *S. Grzybowski*, Struktura, s. 47; *Z. Radwański, M. Zieliński*, Uwagi de lege ferenda, s. 16.

² Zob. *F. Zoll*, Prawo cywilne, s. 11–12; *A. Bieré*, Zarys prawa prywatnego, s. 33–37.

³ Za trafne uznać należy spostrzeżenie, że zasady prawa cywilnego mogą być pomocne przy odczytywaniu treści i funkcji klauzul generalnych, w tym klauzuli zasad współżycia społecznego, stanowiąc w pewnym sensie zwornik między aksjologią wewnętrzną i zewnętrzną, wewnątrz- i pozasystemową; zob. *M. Wilejczyk*, Zagadnienia etyczne, s. 93.

Już w starożytności podkreślano znaczenie słuszności w prawie, co wyrażano poprzez łacińskie sentencje formułowane najczęściej przez uczonych jurystów rzymskich. Najogólniejszy charakter ma paremia pochodząca z pism *Paulusa* (III w. n.e.), według którego „We wszystkich sprawach, ale szczególnie w prawie, należy uwzględniać słuszność” (*In omnibus quidem, maxime tamen in iure, aequitas spectanda est*). Zasada ta powtórzona została następnie w ustawie cesarza *Konstantyna* z 314 r. n.e.: „Jest przyjęte, że we wszystkich sprawach trzeba uwzględniać szczególnie sprawiedliwość i słuszność aniżeli stanowisko ścisłego prawa” (*Placuit in omnibus rebus praecipuam esse iustitiae aequitatis, quam stricti iuris rationem*)⁴. Na podstawie tekstów prawa rzymskiego sformułowano później dyrektywę skierowaną do podmiotów interpretujących i stosujących prawo: „Słuszność przed surowością prawa” (*Aequitas praefertur rigori*). Według starożytnych jurystów kierować się należy nie tylko literą prawa, lecz również normami słuszności⁵. Takie też znaczenie pojęciu słuszności nadawał *Cyceron*, według którego „bez słuszności prawo nie jest prawem”⁶.

Jeśli zaś chodzi o rolę, o funkcje słuszności w prawie cywilnym, to z pewnością stwierdzić można, że jest ona istotna oraz że związek zasad współżycia społecznego ze słusznością jest ewidentny. W polskiej doktrynie prawniczej klauzulę zasad współżycia społecznego uznaje się za najbardziej zasadniczą i najważniejszą ze wszystkich klauzul całego porządku prawnego, za podstawową normatywną konstrukcję słusznościową⁷, odsyłającą do fundamentalnego celu prawa, jakim jest sprawiedliwość ogólnych i poszczególnych rozstrzygnięć⁸.

W kontekście ogólnym i metodologicznym przyjąć należy, że konstrukcja funkcji jest przydatnym narzędziem analitycznym, umożliwiającym zbadanie klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego i jej roli w prawie cywilnym. Takie założenie wspiera kolejna hipoteza, zgodnie z którą już w samym prawie istnieć muszą powody, za przyczyną których pojawienie się w nim słuszności jest niezbędnym narzędziem wpływającym na stosunki cywilnoprawne⁹. Dodatkowo obecność w prawie cywilnym klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego świadczy o działaniu zasady sprzężenia zwrotnego między prawem jako systemem normatywnym a rzeczywistością społeczną i działającymi w niej innymi systemami normatywnymi. Prawo jako takie funkcjonuje bowiem w określonej rzeczywistości, a układ stosunków społecznych oraz potrzeby i wymogi tej rzeczywistości sprawiają, że słuszność – jako czynnik powszechnie występujący między ludźmi – pełni funkcję prawną i społeczną. Oznacza to, że skoro słuszność jest obecna w przepisach prawnych pod postacią klauzuli generalnej zasad współ-

⁴ Wymienione zasady, czy też paremie, znalazły się wśród łacińskich inskrypcji na kolumnach gmachu SN w Warszawie; zob. *W. Wołodkiewicz* (red.), *Regulae iuris*, s. 41–43 i 91–92.

⁵ Zob. *M. Kuryłowicz*, *Wokół pojęcia aequitas*, s. 22.

⁶ Zob. *I.C. Kamiński*, *Słuszność i prawo*, s. 13; *H. Kupiszewski*, *Prawo rzymskie*, s. 228.

⁷ Zob. *A. Stelmachowski*, *Zarys teorii prawa cywilnego*, s. 137; *J. Wróblewski*, *Słuszność*, s. 112, 114.

⁸ Zob. *M. Wilejczyk*, *Zagadnienia etyczne*, s. 68.

⁹ Tak *I.C. Kamiński*, *Słuszność i prawo*, s. 14.

życia społecznego, to wspomniana rzeczywistość społeczna wpływa na normy prawne, ale tym samym słuszność prawna wpływa także na słuszność społeczną. Słuszność jest zatem kategorią teoretycznoprawną oraz socjologiczną. Tak właśnie opisuje słuszność *I.C. Kamiński*, traktując ją jako fenomen, oznakę określonych, występujących w takim społeczno-prawnym układzie zależności a wynikających ze społecznej natury prawa¹⁰.

Słuszność jest zatem czynnikiem wpływającym na istotę i funkcje prawa cywilnego w zakresie cywilnoprawnej regulacji stosunków społecznych. Jest także odpowiednim i zawsze aktualnym kontekstem dyskusji o potrzebnych zmianach legislacyjnych. Potrzeba zmiany prawa wynika bowiem zwykle z aktualnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych i kulturowych (cywilizacyjnych). Z takiego punktu widzenia za jedną z podstawowych, zasługującą na pogłębioną refleksję teoretyczną kwestii uznaje się w doktrynie właśnie problematykę generalnych klauzul odsyłających¹¹.

Podstawową hipotezą badawczą pracy jest założenie, że zasady współżycia społecznego odgrywają w prawie cywilnym rolę ogólną i podstawową, która ma charakter pierwotny, a która polega na urzeczywistnianiu idei słuszności w stosunkach cywilnoprawnych, na otwarciu prawa na społeczne poczucie słuszności. Ogólna funkcja zasad współżycia społecznego służyć ma wydaniu rozstrzygnięcia prawnego w oparciu o wymagania słuszności, zrekonstruowane na podstawie ocen moralnych istotnych w okolicznościach konkretnego przypadku. Z takiej funkcji ogólnej i podstawowej wywodzą się szczegółowe i pochodne funkcje zasad współżycia społecznego.

Możliwość sięgnięcia do klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego, a przez to uwzględnienia słuszności w procesie stosowania prawa, wpływa na uelastycznienie ogólnych norm prawnych, na ich zdadność dostosowania się do nowych warunków społeczno-gospodarczych, nieprzewidzianych wprost przez prawodawcę. Jednocześnie obecność w tekście normatywnym zasady współżycia społecznego wyznacza społeczny kontekst stosowania norm cywilnoprawnych. Zindywidualizowana i prawomocna decyzja prawna znajduje swoje uzasadnienie także w społecznie uznanych wartościach moralnych. W takim kontekście, również w kontekście celów regulacyjnych prawa cywilnego, sformułować należy pytanie o relacje między interesem prywatnym (zindywidualizowanym) a interesem i dobrem społecznym. Jest to także pytanie o ogólną i szczegółowe funkcje słuszności, o kryteria kształtowania stosunków cywilnoprawnych w duchu słuszności.

Określona w tytule książki perspektywa badawcza oznacza, że słuszność będzie poniżej rozpatrywana:

- 1) w kontekście treści określonego tekstu prawnego, w którym występuje zwrot „zasady współżycia społecznego” (chodzi przede wszystkim o przepisy Kodeksu cywilnego), a więc z perspektywy ustanowionej normy prawnej;
- 2) z punktu widzenia aktów stosowania prawa, w kontekście treści orzeczeń sądowych, będących sposobem rozwiązywania sporów, dla których to orzeczeń podstawą (uzasadnieniem) są także zasady współżycia społecznego. Spójrze-

¹⁰ Zob. *ibidem*, s. 15 i n.

¹¹ Zob. *L. Leszczyński*, Kodeks cywilny, s. 23; *Z. Radwański*, Czy klauzula generalna, s. 225.

nie na funkcje zasad współzycia społecznego z obu tych punktów widzenia ma dać odpowiedź na pytanie: w jakim stopniu, w jakich sytuacjach i w jakim celu w prawie cywilnym występuje słuszność?, a także na pytania: kiedy, w jaki sposób i w jakim celu zasady współzycia społecznego wpływają na indywidualne rozstrzygnięcie prawne?¹²;

- 3) słuszność (zasady współzycia społecznego) ujmowana będzie jako kontekst ogólnej refleksji na temat norm cywilnoprawnych. W założeniu jest to refleksja, której tłem są także oceny i wartości, ponieważ trudno dostrzec i ocenić funkcje podstawowe i cele regulacyjne prawa cywilnego wyłącznie z perspektywy opisu faktu prawnego w postaci (treści) obowiązującej normy prawnej, bez tzw. aksjologicznego zaangażowania. Tym bardziej, że celem takiej refleksji, połączonej z odwołaniem się do oceny funkcjonowania prawa w społeczeństwie, nie jest tylko opis prawa, ale przede wszystkim, także poprzez ewentualne postulaty *de lege ferenda*, jego optymalizacja i udoskonalenie¹³.

W związku z powyższym w pracy w sposób syntetyczny przedstawiono, w szczególności, następujące główne zagadnienia badawcze:

- 1) wpływ zasad i wartości konstytucyjnych jako czynników afirmujących określoną aksjologię kształtowaną przez demokratyczne społeczeństwo, na rozumienie treści i funkcji zasad współzycia społecznego oraz zagadnienie związane z doktrynalnym postulatem zastąpienia zasad współzycia społecznego klauzulą adekwatną do współczesnych zmian w społeczeństwie i w systemie prawa (rozdział I);
- 2) kwestię przydatności klauzuli generalnej zasad współzycia społecznego oraz zagadnienia wynikające z pytania o korzyści i zagrożenia związane z posługiwaniem się nią w procesach stosowania prawa, z pytań o jej treść i rolę sądu w procesie rekonstrukcji zasad współzycia społecznego. Przedstawiono tu także koncepcję układu funkcji zasad współzycia społecznego w prawie cywilnym (rozdział II);
- 3) zagadnienia badawcze wynikające z rozumienia funkcji poszukiwania słusznego prawa dla każdego konkretnego przypadku cywilnoprawnego na tle związków między prawem a słusznością (rozdział III);
- 4) zagadnienie badawcze polegające na przedstawieniu, w drodze analizy poszczególnych instytucji cywilnoprawnych, normatywnej funkcji zasad współzycia społecznego, tj. ich wpływu na normowanie stosunków cywilnoprawnych (rozdział IV);
- 5) zagadnienie polegające na ukazaniu, głównie poprzez analizę bogatego orzecznictwa sądowego, kontrolnej funkcji zasad współzycia społecznego w prawie cywilnym (rozdział V).

Monografię zamyka syntetyczne podsumowanie, zawierające także końcowe wnioski wynikające z poniżej zaprezentowanych rozważań.

¹² Zob. I.C. Kamiński, Słuszność i prawo, s. 18–19.

¹³ Zob. M. Wilejczyk, Zagadnienia etyczne, s. 1–4 i 7–9; zob. też J. Wróblewski, Paradygmat dogmatyki, s. 39 i n.; Z. Ziemiński, Wstęp, s. 208; J. Zirk-Sadowski, Pozytywizm prawniczy, s. 92.

[Przejdź do księgarni →](#)

ksiegarnia.beck.pl